

การปรับตัวของสถาบันการศึกษาในการจัดการทรัพย์สินทางปัญญา สำหรับการเรียนออนไลน์*

THE ADAPTATION OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN MANAGING INTELLECTUAL PROPERTY FOR ONLINE LEARNING

ณัชนันท์ ไตรแสงรุจิระ

Natchanan Trisaengrujira

พัทธมน กันชัย

Pattamon Kanchai

คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยนอร์ท-เชียงใหม่, ประเทศไทย

Faculty of Law, North-Chiangmai University, Thailand

E-mail: natchanan@northcm.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิชาการฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ความท้าทายและพลวัตของกฎหมายลิขสิทธิ์ในบริบทของการเรียนออนไลน์ ผ่านการศึกษาเปรียบเทียบเชิงนิติวิธีระหว่างกลไกทางกฎหมายในสามระบบหลัก ได้แก่ หลักการใช้งานโดยชอบธรรม (Fair Use) ของสหรัฐอเมริกา หลักการปฏิบัติที่เป็นธรรม (Fair Dealing) ของสหราชอาณาจักร และบทบัญญัติข้อยกเว้นการละเมิดลิขสิทธิ์ของประเทศไทย เพื่อเสนอแนวทางในการสร้างดุลยภาพระหว่างการคุ้มครองสิทธิของผู้สร้างสรรค์และประโยชน์สาธารณะในการเข้าถึงองค์ความรู้ในสภาพแวดล้อมดิจิทัล หลัก Fair Use ของสหรัฐอเมริกามีความยืดหยุ่นสูงจากเกณฑ์การพิจารณา 4 ประการ (Four-Factor Test) ซึ่งเอื้อต่อการตีความตามการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยี ในขณะที่ Fair Dealing ของสหราชอาณาจักรยึดถือระบบข้อยกเว้นแบบเฉพาะเจาะจง (Enumerated Exceptions) แม้จะสร้างความแน่นอนทางกฎหมาย แต่ยังขาดความคล่องตัวต่อการรองรับนวัตกรรมการศึกษาใหม่ สำหรับประเทศไทย มาตรา 32 วรรคหนึ่ง แห่งพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 มีลักษณะเป็นข้อยกเว้นทั่วไป (General Clause) โดยรับหลักเกณฑ์จากอนุสัญญากรุงเบิร์นมาตรา 9(2) มาปรับใช้ กล่าวคือสามารถวิเคราะห์ผ่านหลักเกณฑ์ 3 ขั้นตอน (Three-Step Test) ได้แก่ การไม่ขัดต่อการแสวงหาประโยชน์ตามปกติ การไม่กระทบสิทธิของเจ้าของลิขสิทธิ์เกินสมควร และการระบุแหล่งที่มาความเป็นเจ้าของ อย่างไรก็ตามเงื่อนไข “การมิได้กระทำเพื่อหากำไร” ตามกฎหมายไทยยังเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาหลักสูตรออนไลน์เชิงพาณิชย์ โดยเฉพาะ MOOCs บทความนี้จึงเสนอแนวทางเชิงนโยบาย ได้แก่ การปรับปรุงกฎหมายให้สอดคล้องกับบริบทดิจิทัล การจัดตั้งแพลตฟอร์มกลางสำหรับการอนุญาตใช้สิทธิ การพัฒนาระบบ DRM ให้ยืดหยุ่น และการส่งเสริม OER ร่วมกับ Creative Commons เพื่อสร้างระบบนิเวศการศึกษาที่ยั่งยืนและเป็นธรรม

คำสำคัญ: กฎหมายลิขสิทธิ์, ข้อยกเว้นการละเมิดลิขสิทธิ์, การปรับตัวของสถาบันการศึกษา, การจัดการทรัพย์สินทางปัญญา และ การเรียนออนไลน์

* Received 5 January 2026; Revised 28 January 2026; Accepted 15 February 2026

Abstract

This academic article examines the challenges and evolving dynamics of copyright law in the context of online learning through a comparative legal analysis of three major legal systems: the Fair Use doctrine of the United States, the Fair Dealing principle of the United Kingdom, and the copyright exception framework of Thailand. The study seeks to identify legal mechanisms that effectively balance the protection of creators' rights with the public interest in accessing knowledge within digital learning environments. Findings indicate that in the United States, the Fair Use doctrine offers considerable flexibility through the "Four-Factor Test," enabling courts and educational institutions to adapt copyright interpretation to rapid technological developments. By contrast, the United Kingdom's Fair Dealing system relies on enumerated statutory exceptions, which enhance legal certainty but limit adaptability to emerging forms of digital education. In Thailand, Section 32, paragraph one, of the Copyright Act B.E. 2537 (1994) operates as a general clause incorporating principles derived from the Berne Convention. This provision is analyzed herein through the Three-Step Test, which mandates that permitted uses must (1) not conflict with the normal exploitation of the work, (2) not unreasonably prejudice the legitimate interests of the copyright holder, and (3) include proper acknowledgment of authorship. Despite this framework, Thai copyright law imposes a strict "non-commercial use" requirement that presents a significant obstacle to the development of modern commercial online courses, particularly Massive Open Online Courses (MOOCs). Consequently, the article proposes comprehensive policy recommendations, including legislative reform to align copyright law with digital realities, the establishment of a centralized licensing platform to reduce transaction costs, the development of flexible Digital Rights Management (DRM) systems, and the promotion of Open Educational Resources (OER) in conjunction with Creative Commons licensing. Collectively, these measures aim to foster a sustainable, inclusive, and equitable digital education ecosystem while preserving incentives for creative production.

Keywords: Copyright Law, Copyright Exceptions The Adaptation of Educational Institutions, Intellectual Property Management and Online Learning

บทนำ

กฎหมายลิขสิทธิ์ (Copyright Law) เป็นหนึ่งในกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาที่สำคัญที่สุด เนื่องจากมีบทบาทในการสร้างสมดุลระหว่างสิทธิของผู้สร้างสรรค์งานและผลประโยชน์ของสาธารณะ (World Intellectual Property Organization, (n.d.)) กฎหมายนี้มีวัตถุประสงค์หลักสองประการ ประการแรก คือ การจูงใจให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ โดยการให้เครดิตแก่ผู้สร้างงานและมอบสิทธิในการได้รับค่าตอบแทนจากการใช้หรือเผยแพร่ผลงานของตน ซึ่งเป็นแรงจูงใจทางเศรษฐกิจที่สำคัญสำหรับศิลปิน นักเขียน นักวิจัย และผู้ผลิตสื่อทุกประเภท ประการที่สอง คือ การส่งเสริมการเข้าถึงความรู้และข้อมูลของสาธารณะ (Harvard University OGC, 2023) การที่กฎหมายอนุญาตให้ผลงานบางประเภทถูกใช้โดยไม่ละเมิดสิทธิของผู้สร้างถือเป็นกลไกที่สนับสนุนการศึกษา การวิจัย และการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ในสังคมซึ่งจะอยู่ในข้อยกเว้นของหลักการละเมิดลิขสิทธิ์ (สถาบันวิจัยและ

พัฒนา มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ [สวพ. มทร.สุวรรณภูมิ], 2562) การละเมิดลิขสิทธิ์เกิดขึ้นเมื่อมีการใช้ผลงานที่ได้รับการคุ้มครองโดยไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าของสิทธิ์ ซึ่งรวมถึง การทำซ้ำ (reproduction) การเผยแพร่ (distribution) การดัดแปลง (adaptation) หรือการนำไปแสดงต่อสาธารณะ (public performance) โดยไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าของลิขสิทธิ์ การละเมิดดังกล่าวถือเป็นการล่วงละเมิดสิทธิแต่เพียงผู้เดียวของผู้สร้าง (พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์, 2537) ซึ่งในบางกรณีอาจมีผลทางแพ่งหรืออาญาตามกฎหมายอย่างไรก็ตาม กฎหมายลิขสิทธิ์ไม่ได้มุ่งปกป้องผู้สร้างเพียงอย่างเดียว แต่ยังคงคำนึงถึงผลประโยชน์ของสาธารณะ จึงได้กำหนดข้อยกเว้นทางกฎหมายเพื่อให้สามารถใช้งานบางประเภทได้โดยไม่ถือเป็นการละเมิดลิขสิทธิ์ ข้อยกเว้นเหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญในการสร้างสมดุลระหว่างสิทธิของผู้สร้างกับสิทธิของผู้ใช้ โดยเฉพาะในบริบทของการศึกษา การวิจัย และการเผยแพร่ความรู้

ข้อยกเว้นทางกฎหมายเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยให้การใช้งานผลงานลิขสิทธิ์สามารถทำได้โดยไม่ละเมิดสิทธิของเจ้าของ แต่ข้อยกเว้นเหล่านี้มีเงื่อนไขและขอบเขตแตกต่างกันไปตามแต่ละประเทศ ในสหรัฐอเมริกา หลักการ Fair Use ซึ่งกำหนดไว้ในมาตรา 107 ของ U.S. Copyright Act มีความยืดหยุ่นสูงและต้องพิจารณาเป็นรายกรณีการใช้งานใด ๆ จะถือว่าเป็น Fair Use หรือไม่ขึ้นอยู่กับปัจจัย ได้แก่ วัตถุประสงค์และลักษณะของการใช้ (Purpose and Character of Use) โดยเฉพาะการใช้เพื่อการศึกษา วิจัย หรือวิจัยเชิงวิชาการและไม่แสวงหาผลกำไรมักได้รับการพิจารณาในแง่บวก ลักษณะของงานที่ถูกใช้ (Nature of the Work) งานที่เป็นข้อเท็จจริงหรือข้อมูลมักได้รับการคุ้มครองน้อยกว่างานที่มีความคิดสร้างสรรค์สูง เช่น งานวรรณกรรมหรือศิลปะ ปริมาณและความสำคัญของส่วนที่ใช้ (Amount and Substantiality) การใช้เพียงส่วนเล็ก ๆ ของงานโดยไม่กระทบแก่นของงานมักถือว่าเป็น Fair Use ในขณะที่การใช้ส่วนสำคัญหรือ “หัวใจ” ของงานมักถูกจำกัด และผลกระทบต่อมูลค่าตลาดหรือผลประโยชน์ของเจ้าของลิขสิทธิ์ (Effect on Market or Value) หากการใช้งานส่งผลกระทบต่อรายได้ของเจ้าของงานหรือทำให้ตลาดของงานเสียหาย หลักการ Fair Use มักสามารถใช้ได้ ตัวอย่างเช่น อาจารย์สามารถใช้ตัวอย่างสั้น ๆ จากหนังสือหรือบทความในการสอนในห้องเรียนได้โดยไม่ละเมิดลิขสิทธิ์ หากเป็นการใช้เพื่อวัตถุประสงค์ทางการศึกษาและไม่ได้ทำให้เจ้าของงานเสียประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (Copyright Act of 1976, 17 U.S.C. § 107 et seq, 1976)

เนื้อเรื่อง

ในระบบกฎหมายของสหราชอาณาจักร หลักเกณฑ์ที่ทำหน้าที่สร้างดุลยภาพระหว่างการคุ้มครองสิทธิและประโยชน์สาธารณะคือหลักการ "การกระทำที่เป็นธรรม" (Fair Dealing) ซึ่งบัญญัติไว้ใน พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ การออกแบบ และสิทธิบัตร ค.ศ. 1988 (Copyright, Designs and Patents Act 1988 - CDPA) โดยมีความแตกต่างเชิงปรัชญากฎหมายอย่างมีนัยสำคัญจากหลัก Fair Use ของสหรัฐอเมริกา กล่าวคือ ในขณะที่ Fair Use ของสหรัฐฯ เป็นบทบัญญัติแบบเปิดกว้าง (Open-ended) ที่ศาลสามารถใช้ดุลยพินิจตีความพฤติการณ์ใหม่ๆ ได้ แต่ Fair Dealing ของสหราชอาณาจักรมีลักษณะเป็น "ข้อยกเว้นที่ระบุไว้โดยเฉพาะเจาะจง" (Exhaustive List of Exceptions) ความเข้มงวดของหลักการนี้ปรากฏชัดเจนผ่านโครงสร้างของกฎหมายที่จำกัดขอบเขตการใช้งานไว้อย่างเคร่งครัด หากการกระทำใดไม่ตกอยู่ภายใต้วัตถุประสงค์ที่กฎหมายระบุไว้ จะถือว่าเป็นการละเมิดลิขสิทธิ์ทันทีโดยไม่ต้องพิจารณาปัจจัยอื่นประกอบ สำหรับบริบททางการศึกษา มาตราที่สำคัญที่สุดคือ Section 32: Illustration for instruction การยกตัวอย่างเพื่อการสอน ซึ่งอนุญาตให้ทำซ้ำผลงานได้เพื่อวัตถุประสงค์ในการประกอบการเรียนการสอนหรือการสอบเท่านั้น โดยมีเงื่อนไขบังคับว่าการกระทำดังกล่าวต้อง "ทำไปเพื่อวัตถุประสงค์ที่ไม่ใช่การค้า" (Non-commercial purpose) และต้องมีการ "รับรู้ความเป็นเจ้าของสิทธิ์อย่าง

เพียงพอ" (Sufficient Acknowledgement) หรือการให้เครดิตแก่ผู้สร้างสรรค์เสมอ (Copyright, Designs and Patents Act, 1988, s. 32) นอกจากนี้ การพิจารณาว่าการกระทำนั้น "เป็นธรรม" (Fair) หรือไม่ ตามกฎหมายอังกฤษยังใช้มาตรฐานเชิงวิสัย (Objective Standard) โดยพิจารณาว่าการกระทำดังกล่าวส่งผลกระทบต่อตลาดของงานลิขสิทธิ์หรือไม่ และปริมาณที่นำมาใช้นั้นสมเหตุสมผลต่อวัตถุประสงค์หรือไม่ ซึ่งแตกต่างจากสหรัฐฯ ที่ปัจจัยด้านการค้าเป็นเพียงหนึ่งในสี่องค์ประกอบของการพิจารณา แต่ในสหราชอาณาจักร หากมีองค์ประกอบของการแสวงหากำไรเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น คอร์สเรียนออนไลน์ที่เก็บค่าสมาชิก สิทธิในการอ้าง Fair Dealing ตามมาตรา 32 มักจะสิ้นสุดลงทันที ความจำกัดจำเขี่ยนี้สะท้อนให้เห็นว่ากฎหมายของสหราชอาณาจักรให้ความสำคัญกับความแน่นอนทางกฎหมาย (Legal Certainty) มากกว่าความยืดหยุ่น ซึ่งเป็นความท้าทายสำคัญสำหรับการจัดการศึกษานอกระบบหรือการศึกษาออนไลน์ในยุคปัจจุบัน

ในบริบทของประเทศไทย หลักการที่วางรากฐานสำหรับข้อยกเว้นการละเมิดลิขสิทธิ์ถูกบัญญัติไว้ใน มาตรา 32 วรรคหนึ่ง แห่งพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 ซึ่งมีลักษณะเป็น 'ข้อยกเว้นทั่วไป' (General Clause) โดยได้รับอิทธิพลบางส่วนจากหลักเกณฑ์สากลในอนุสัญญากรุงเบิร์น (Berne Convention) มาประยุกต์ใช้ ทั้งนี้ การพิจารณาข้อยกเว้นตามกฎหมายไทยในบทความนี้จะวิเคราะห์ผ่าน หลักเกณฑ์ 3 ขั้นตอน (Three-Step Test) ตามกรอบนิติวิธีของไทย อันประกอบด้วย (1) การใช้งานต้องไม่ขัดต่อการแสวงหาประโยชน์ตามปกติของเจ้าของลิขสิทธิ์ (2) การใช้งานต้องไม่กระทบกระเทือนถึงสิทธิอันชอบด้วยกฎหมายของเจ้าของลิขสิทธิ์เกินสมควร และ (3) การต้องมีการรับรู้ความเป็นเจ้าของ (Acknowledgment) ตามที่กฎหมายไทยกำหนดไว้เป็นการเฉพาะ แม้บทบัญญัติดังกล่าวจะเปิดช่องให้มีการใช้สิทธิโดยไม่ต้องขออนุญาต แต่มีความแตกต่างจากหลัก Fair Use ของสหรัฐอเมริกาในแง่ของระดับความยืดหยุ่น เนื่องจากกฎหมายไทยยังคงยึดโยงกับเงื่อนไขประกอบอื่น ๆ ที่เคร่งครัด โดยเฉพาะประเด็นเรื่องวัตถุประสงค์ในการใช้งานที่ต้องมีใช้เพื่อการหาทำกำไร เมื่อผ่านเกณฑ์พื้นฐานดังกล่าวแล้ว พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ยังได้กำหนดขอบเขตวัตถุประสงค์เฉพาะของการใช้งานที่ได้รับยกเว้นไว้อย่างชัดเจน คล้ายกับระบบ Fair Dealing ของสหราชอาณาจักร ซึ่งรวมถึงการใช้เพื่อการวิจัยหรือศึกษา การวิจารณ์ การเสนอข่าวสาร หรือเพื่อประโยชน์ส่วนบุคคลและครอบครัว จุดสำคัญที่ทำให้ระบบไทยมีความเข้มงวดมากขึ้นคือเงื่อนไขที่ระบุอย่างชัดเจนว่าการกระทำดังกล่าว "ต้องมีใช้เพื่อหาทำกำไร" ซึ่งแตกต่างจากระบบของสหรัฐอเมริกาที่การมีกำไรเป็นเพียงหนึ่งในปัจจัยพิจารณา แต่ไม่ได้ห้ามโดยเด็ดขาด ด้วยเหตุนี้ เมื่อสถาบันการศึกษาดำเนินการจัดทำหลักสูตรออนไลน์ในรูปแบบ MOOCs ที่มีการเรียกเก็บค่าธรรมเนียมเพื่อความยั่งยืนของโครงการ จึงมักถูกตีความว่าเป็นการกระทำเพื่อหาทำกำไร ซึ่งส่งผลให้สถาบันการศึกษาไม่ได้รับความคุ้มครองภายใต้ข้อยกเว้นตามมาตรา 32 และกลายเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการสร้างนวัตกรรมการศึกษาในระดับสากล

ผลการวิเคราะห์การปรับตัวของสถาบันการศึกษาในการจัดการทรัพยากรสิ้นทางปัญญาสำหรับการเรียนออนไลน์

ความท้าทายทางกฎหมายและนโยบาย (Legal and Policy Challenges)

ความท้าทายทางกฎหมายและนโยบายแม้ข้อยกเว้นทางกฎหมายจะเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยให้การใช้ผลงานลิขสิทธิ์สามารถทำได้โดยไม่ละเมิดสิทธิของเจ้าของ แต่การนำไปใช้จริงยังเผชิญกับความท้าทายหลายประการทั้งในระดับสากลและระดับชาติ ดังนี้

1. ความไม่แน่นอนทางกฎหมายและความแตกต่างในการตีความ (Legal Uncertainty and Divergent Interpretations) ความแตกต่างเชิงโครงสร้างของระบบกฎหมายในแต่ละประเทศก่อให้เกิดความท้าทายอย่างมีนัยสำคัญในการจัดการศึกษาข้ามพรมแดน (Geiger et al, 2018) โดยเฉพาะอย่างยิ่งความแตกต่าง

ระหว่างหลักการ Fair Use ของสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีความยืดหยุ่นสูงและเปิดโอกาสให้ศาลใช้ดุลพินิจอย่างกว้างขวางในการพิจารณาความเหมาะสมเป็นรายกรณี (Case-by-case basis) กับหลักการ Fair Dealing ของสหราชอาณาจักร และ มาตรา 32 แห่งพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 ของประเทศไทย ที่มีลักษณะจำกัดขอบเขตการบังคับใช้อย่างเคร่งครัด (Strict Interpretation) ในบริบทของประเทศไทย กฎหมายให้ความสำคัญสูงสุดกับการคุ้มครองสิทธิของเจ้าของลิขสิทธิ์ โดยมาตรา 32 ระบุเงื่อนไขข้อยกเว้นไว้ชัดเจนว่าต้อง "ไม่ขัดต่อการใช้ประโยชน์ตามปกติของงาน" และ "ไม่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่เจ้าของลิขสิทธิ์อย่างไม่สมควร" ความเข้มงวดนี้ส่งผลให้สถาบันการศึกษาที่ดำเนินกิจกรรมข้ามประเทศต้องเผชิญกับความเสี่ยงทางกฎหมาย เนื่องจากเนื้อหาที่อาจถูกตีความว่าชอบด้วยกฎหมายในสหรัฐฯ อาจไม่เข้าข่ายข้อยกเว้นในระบบกฎหมายไทยหรืออังกฤษ ดังนั้นสถาบันการศึกษาจึงจำเป็นต้องกำหนดแนวปฏิบัติที่รัดกุม เช่น การตรวจสอบวัตถุประสงค์การใช้งานให้สอดคล้องกับกรอบกฎหมายไทยอย่างเคร่งครัด เพื่อลดความเสี่ยงจากการละเมิดลิขสิทธิ์

2. ความซับซ้อนของกระบวนการอนุญาตให้ใช้สิทธิ (Licensing Challenges) แม้ว่ากฎหมายจะบัญญัติข้อยกเว้นสำหรับการศึกษาไว้ แต่ในทางปฏิบัติ เนื้อหาดิจิทัลที่มีความสำคัญต่อการเรียนรู้ เช่น สื่อมัลติมีเดีย หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ (E-books) วารสารวิชาการออนไลน์ และซอฟต์แวร์เพื่อการศึกษา มักไม่อยู่ภายใต้ข้อยกเว้นดังกล่าวและจำเป็นต้องมีการขอใบอนุญาต (License) อย่างถูกต้อง ภาระงานในการบริหารจัดการสัญญาอนุญาตจำนวนมากที่มีเงื่อนไขแตกต่างกัน ไม่เพียงแต่สร้างความซับซ้อนในเชิงปฏิบัติการ แต่ยังก่อให้เกิดต้นทุนทางการเงินและทรัพยากรบุคคลที่สูงขึ้น ซึ่งบีบบังคับให้สถาบันการศึกษาต้องวางแผนยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพย์สินทางปัญญาอย่างเป็นระบบเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดภายใต้งบประมาณที่จำกัด

3. ตามแนวทางของ Harvard University Office of the General Counsel (2023) ข้อจำกัดจากการจัดการสิทธิดิจิทัล (Digital Rights Management [DRM]) ที่พัฒนาขึ้นเพื่อป้องกันการทำซ้ำและการเผยแพร่โดยมิชอบ อาจขัดขวางการเข้าถึงทรัพยากรของผู้เรียนแม้ว่าการใช้งานนั้นจะได้รับข้อยกเว้นตามกฎหมายก็ตาม ซึ่งสอดคล้องกับการวิเคราะห์ของBukhari et al (2023) ที่ชี้ให้เห็นว่าเทคโนโลยีเหล่านี้กลายเป็นอุปสรรคสำคัญทางเทคนิคต่อกระบวนการเรียนการสอน (Pedagogical Obstacles) เนื่องจากจำกัดเสรีภาพของผู้สอนในการดัดแปลงหรือแบ่งปันเนื้อหาเพื่อวัตถุประสงค์ทางการศึกษา ส่งผลให้กระบวนการเตรียมการสอนมีความล่าช้า ซับซ้อน และลดทอนความคล่องตัวในการจัดการเรียนรู้ในที่สุด

4. ข้อจำกัดด้านพาณิชย์กรรมและการให้บริการออนไลน์ (Commercial and Online Distribution Constraints) ภายใต้มาตรา 32 ของกฎหมายลิขสิทธิ์ไทย เจตนารมณ์ของการใช้งานเพื่อการศึกษาต้องปราศจาก "วัตถุประสงค์เพื่อหากำไร" (Non-profit Purpose) อย่างสิ้นเชิง อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของหลักสูตรออนไลน์ในปัจจุบันมักดำเนินการในรูปแบบเชิงพาณิชย์ (Commercialized Education) เช่น การเรียกเก็บค่าธรรมเนียมการเข้าถึงหรือค่าลงทะเบียนเรียน การดำเนินการในลักษณะนี้ทำให้การอ้างสิทธิ์ข้อยกเว้นตามมาตรา 32 กระทำได้ยากและมีความเสี่ยงสูงที่จะถูกตีความว่าเป็นการละเมิดลิขสิทธิ์ ผู้ให้บริการการศึกษาจึงจำเป็นต้องดำเนินการขออนุญาตจากเจ้าของสิทธิ์อย่างเป็นทางการ เพื่อสร้างความชอบธรรมทางกฎหมายในการให้บริการ อย่างไรก็ตาม สำหรับบริบทของประเทศไทย พ.ร.บ. ลิขสิทธิ์ (ฉบับที่ 5) พ.ศ. 2565 ได้มีการปรับปรุงบทบัญญัติว่าด้วยมาตรการทางเทคโนโลยี (TPMs) ให้มีความทันสมัยและชัดเจนยิ่งขึ้น โดยมีการกำหนดฐานความผิดและข้อยกเว้นที่สอดคล้องกับสนธิสัญญาว่าด้วยลิขสิทธิ์ขององค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก (WIPO Copyright Treaty - WCT) เพื่อรักษาสมดุลระหว่างการคุ้มครองสิทธิทางเทคโนโลยีและการใช้งานตามข้อยกเว้นที่กฎหมายกำหนด

5. ความท้าทายด้านนโยบายและธรรมาภิบาล (Policy Challenges and Governance) การสร้างดุลยภาพระหว่างการคุ้มครองสิทธิของผู้สร้างสรรค์ (Creators' Rights) กับการส่งเสริมสิทธิในการเข้าถึงความรู้

ของสาธารณชน (Public Access to Knowledge) ถือเป็นโจทย์ที่ท้าทายที่สุดประการหนึ่ง (อรรถพล همانสนิท, 2564) (Harvard University OGC, 2023) สถาบันการศึกษาจำเป็นต้องยกระดับการบริหารจัดการผ่านการกำหนด นโยบายภายใน (Internal Policies) ที่ชัดเจน ครอบคลุมตั้งแต่การบริหารจัดการสิทธิ์ การวางแผนการใช้สื่อดิจิทัล ไปจนถึงการพัฒนาศักยภาพบุคลากร (Capacity Building) ให้มีความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับข้อยกเว้นทางลิขสิทธิ์และกระบวนการขออนุญาต เพื่อเป็นกลไกสำคัญในการบริหารความเสี่ยงและสร้างมาตรฐานการดำเนินงานที่สอดคล้องกับกฎหมาย

ในส่วนนี้มุ่งเน้นการวิเคราะห์เชิงลึกเกี่ยวกับบรรทัดฐานทางกฎหมายผ่านคำตัดสินของศาลที่สำคัญของประเทศสหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร/ยุโรปและประเทศไทย เพื่อชี้ให้เห็นพัฒนาการและข้อจำกัดของการใช้กฎหมายลิขสิทธิ์ในบริบทของการศึกษาออนไลน์ โดยแบ่งออกเป็นสามประเด็นหลัก ได้แก่ 1) บทบาทของเทคโนโลยีกับการใช้งานโดยชอบ (Fair Use) ในสหรัฐอเมริกา โดยคดี Sony Corp. v. Universal City Studios (1984) วางฐานสำคัญให้เทคโนโลยีไม่ถือว่าเป็นผิดกฎหมายในตัวเอง หากถูกใช้เพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่ที่ไม่ละเมิดลิขสิทธิ์ โดยเฉพาะการบันทึกเนื้อหามาใช้ในบริบทการเรียนรู้แบบไม่แสวงกำไร ส่งผลต่อการพัฒนา LMS และระบบการเรียนย้อนหลังในยุคดิจิทัล 2) ขอบเขตที่เข้มงวดของ Fair Dealing

บทวิเคราะห์บรรทัดฐานทางกฎหมายและคำวินิจฉัยศาลเปรียบเทียบในบริบทการศึกษาออนไลน์

ในสหราชอาณาจักรและยุโรป โดยคดี (SAS Institute Inc. v. World Programming Ltd., Case C-406/10, 2012) ศาลได้วินิจฉัยเพื่อตอกย้ำความแตกต่างระหว่างการใช้งานเพื่อการศึกษากับการนำไปใช้เชิงพาณิชย์ โดยอนุญาตเฉพาะการศึกษาการทำงานของซอฟต์แวร์แต่ไม่รวมถึงการทำซ้ำหรือดัดแปลงเพื่อหากำไร ซึ่งเป็นข้อจำกัดสำคัญของสถาบันการศึกษายุโรป 3) ความสมดุลระหว่างการเข้าถึงทางวิชาการและผลกระทบต่อตลาดตามคดี Cambridge University Press v. Becker ซึ่งชี้ว่าแม้จะเป็นการใช้เพื่อการศึกษา แต่หากเนื้อหาที่มีใบอนุญาตให้ซื้อได้ง่ายและการเผยแพร่ฟรีกระทบรายได้ของเจ้าของลิขสิทธิ์ ก็อาจไม่ถือเป็น Fair Use ทำให้มหาวิทยาลัยต้องหันมาควบคุมนโยบายการใช้สื่อดิจิทัลและพิจารณาการขออนุญาตเชิงลิขสิทธิ์มากขึ้น

สำหรับบริบทของไทย ภายใต้มาตรา 32 แห่งพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 เส้นแบ่งระหว่าง “การศึกษา” และ “การค้า” มีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 5843/2543 ศาลได้วินิจฉัยในประเด็น เกี่ยวกับการทำซ้ำข้อสอบเพื่อใช้ในโรงเรียนกวดวิชาชี้ชัดว่า การใช้งานเพื่อสอนแต่มีลักษณะเชิงพาณิชย์ถือเป็นการละเมิด แม้จำเลยจะอ้างวัตถุประสงค์ทางการศึกษา ศาลเห็นว่าการแสวงหากำไรจากค่าเล่าเรียนและตำราเรียนกระทบต่อประโยชน์ปกติของเจ้าของลิขสิทธิ์ ทำให้ไม่อาจอ้างข้อยกเว้นได้ คำตัดสินนี้มีนัยสำคัญต่อการศึกษาออนไลน์ไทย โดยแบ่งการใช้งานออกเป็นสองลักษณะคือ การศึกษาในระบบที่มักไม่หวังผลกำไรจึงเข้าเกณฑ์ข้อยกเว้นได้ง่าย และการศึกษาทางเลือกหรือคอร์สออนไลน์เชิงพาณิชย์ที่มีความเสี่ยงสูงต่อการล่วงละเมิดหากไม่ขออนุญาต ซึ่งสะท้อนถึงความจำเป็นที่ผู้ให้บริการการศึกษาออนไลน์ต้องมีมาตรการบริหารจัดการสิทธิ์อย่างรอบคอบ ตั้งแต่เนนโยบายภายใน การอบรมผู้สอน ไปจนถึงการออกแบบการใช้สื่อดิจิทัลให้สอดคล้องกับกฎหมาย เพื่อสนับสนุนระบบการเรียนออนไลน์อย่างยั่งยืน

บทวิเคราะห์แนวทางแก้ไขทางกฎหมายและนโยบายเพื่อการศึกษาออนไลน์

การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างการค้ากับสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาและการเข้าถึงทรัพยากรทางการศึกษาในยุคดิจิทัล จำเป็นต้องอาศัยการบูรณาการมาตรการทางกฎหมาย การบริหารจัดการ และเทคโนโลยีเข้าด้วยกัน โดยใน มิติด้านกฎหมาย (Legal Solutions) นั้น มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดำเนินการ

ปฏิรูปกฎหมายลิขสิทธิ์ให้มีความชัดเจนและสอดคล้องกับบริบทการเรียนรู้สมัยใหม่ เนื่องจากการตีความหลักการ
ใช้งานโดยชอบ (Fair Use) หรือการปฏิบัติที่เป็นธรรม (Fair Dealing) ในปัจจุบันยังมีความคลุมเครือ ซึ่งก่อให้เกิด
ความเสี่ยงทางกฎหมายแก่นักการศึกษา ข้อเสนอแนะจึงมุ่งเน้นไปที่การบัญญัติกฎเกณฑ์ที่ระบุขอบเขตของการ
"ใช้งานเพื่อการศึกษาในรูปแบบดิจิทัล" ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น อาทิ การกำหนดนิยามของการใช้งานในลักษณะที่
แปรเปลี่ยน (Transformative Use) การระบุสัดส่วนหรือปริมาณของเนื้อหาที่อนุญาตให้ทำซ้ำได้อย่างเป็น
รูปธรรม รวมถึงการจำแนกวัตถุประสงค์ที่ไม่แสวงหากำไรออกจากกิจกรรมเชิงพาณิชย์ในแพลตฟอร์มการศึกษา
ออนไลน์ เพื่อสร้างหลักประกันทางกฎหมายให้แก่สถาบันการศึกษา นอกจากการปฏิรูปตัวบทกฎหมายแล้ว การ
ปรับปรุงกระบวนการอนุญาตให้ใช้สิทธิ (Streamlining Licensing and Permissions) ถือเป็นกลไกสำคัญในการ
ลดต้นทุนธุรกรรม (Transaction Costs) และภาระทางธุรการ โดยเสนอให้มีการจัดตั้ง "แพลตฟอร์มกลางสำหรับ
การอนุญาตให้ใช้สิทธิ" (Centralized Licensing Platform) ซึ่งทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการบริหารจัดการ
ลิขสิทธิ์สำหรับภาคการศึกษาโดยเฉพาะ แพลตฟอร์มดังกล่าวจะช่วยอำนวยความสะดวกให้สถาบันการศึกษา
สามารถขออนุญาตใช้ทรัพยากรดิจิทัลจำนวนมากได้ในคราวเดียว (Blanket Licensing) หรือผ่านกระบวนการที่
รวดเร็วและมีมาตรฐานเดียวกัน ซึ่งจะช่วยลดความซับซ้อนและความล่าช้าที่เกิดจากการเจรจากับเจ้าของลิขสิทธิ์
รายย่อยจำนวนมาก ในส่วนของ แนวทางแก้ไขทางเทคโนโลยี (Technological Solutions) นั้น ควรมีการนำ
เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) และการเรียนรู้ของเครื่อง (Machine Learning) มาประยุกต์ใช้ในการบริหาร
จัดการสิทธิ เพื่อช่วยในการตรวจสอบและติดตามการใช้งานเนื้อหาสิทธิอย่างมีประสิทธิภาพและโปร่งใส ควบคู่
ไปกับการปฏิรูประบบการจัดการสิทธิดิจิทัล (Digital Rights Management - DRM) ซึ่งในปัจจุบันมักมีลักษณะที่
เข้มงวดเกินไปจนขัดขวางการใช้งานเพื่อการศึกษาที่ถูกต้องตามกฎหมาย การปรับปรุงระบบ DRM ให้มีความ
ยืดหยุ่นและเอื้อต่อข้อยกเว้นทางกฎหมาย (Educational Exceptions) จะช่วยให้นักการศึกษาสามารถเข้าถึง
ดัดแปลง และแบ่งปันเนื้อหาได้ตามความจำเป็นทางวิชาการ โดยไม่เป็นการละเมิดมาตรการป้องกันทางเทคโนโลยี
ประการสุดท้าย เพื่อให้เกิด ดุลยภาพระหว่างการคุ้มครองลิขสิทธิ์และผลประโยชน์สาธารณะ (Balancing
Copyright with Public Interest) ภาครัฐและสถาบันการศึกษาควรผลักดันนโยบายที่ส่งเสริมการใช้ ทรัพยากร
การเรียนรู้แบบเปิด (Open Educational Resources - OER) และการใช้สัญญาอนุญาตแบบ Creative
Commons อย่างจริงจัง มาตรการนี้ไม่เพียงแต่ช่วยลดค่าใช้จ่ายในการเข้าถึงตำราเรียนและสื่อการสอนที่มี
คุณภาพสูงเท่านั้น แต่ยังเป็นกลไกสำคัญในการลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา (Educational Inequality)
โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนาที่มีข้อจำกัดด้านงบประมาณ ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างระบบนิเวศทางการศึกษาที่
ยั่งยืนและเปิดกว้างสำหรับทุกคน

สรุป

บทความวิชาการเรื่อง "การปรับตัวของสถาบันการศึกษาในการจัดการทรัพย์สินทางปัญญาสำหรับการเรียน
ออนไลน์" นำเสนอการสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับพลวัตความขัดแย้งระหว่างกลไกการคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สิน
ทางปัญญาและเสรีภาพในการเข้าถึงทรัพยากรสารสนเทศเพื่อการเรียนรู้ ภายใต้บริบทการเปลี่ยนผ่านสู่ดิจิทัล
(Digital Transformation) ที่ถูกเร่งด้วยสถานการณ์โรคระบาด โดยทำการศึกษาเปรียบเทียบเชิงนิติศาสตร์
ระหว่างระบบกฎหมายของสหรัฐอเมริกาที่ยึดถือหลักการ "การใช้งานโดยชอบ" (Fair Use) ซึ่งมีลักษณะยืดหยุ่น
แบบเปิดกว้าง (Open-ended) และพิจารณาปัจจัยแวดล้อมเป็นรายกรณี กับระบบของสหราชอาณาจักรที่ใช้หลัก
"การปฏิบัติที่เป็นธรรม" (Fair Dealing) ซึ่งมีขอบเขตที่จำกัดเฉพาะวัตถุประสงค์ที่กฎหมายบัญญัติไว้ (Exhaustive
List) และมีความเคร่งครัดในมาตรฐานเชิงวิสัย (Objective Standard) สำหรับบริบทของประเทศไทย การ

วิเคราะห์มาตรา 32 แห่งพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 ควบคู่กับบรรทัดฐานคำพิพากษาศาลฎีกา ซึ่งชี้ให้เห็นว่าเงื่อนไข "การมิได้กระทำเพื่อหากำไร" เป็นสาระสำคัญที่จำแนกความคุ้มครองทางกฎหมายระหว่างการศึกษาในระบบและการศึกษาทางเลือกเชิงพาณิชย์ ส่งผลให้การจัดการเรียนการสอนออนไลน์ที่มีลักษณะเป็นการแสวงหาผลประโยชน์ตอบแทนทางเศรษฐกิจมีความเสี่ยงที่จะไม่ได้รับข้อยกเว้นตามกฎหมาย บทความนี้จึงเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายแบบองค์รวม (Holistic Approach) ที่ครอบคลุมทั้งมิตินิติบัญญัติ โดยเสนอให้มีการปฏิรูปกฎหมายเพื่อกำหนดนิยามขอบเขตการใช้งานดิจิทัลให้ชัดเจน มิติการบริหารจัดการผ่านการจัดตั้งแพลตฟอร์มกลางสำหรับการอนุญาตให้ใช้สิทธิ (Centralized Licensing Platform) เพื่อลดต้นทุนธุรกรรม (Transaction Costs) และภาระทางธุรการ รวมถึงมิติทางเทคโนโลยีในการปรับปรุงระบบการจัดการสิทธิดิจิทัล (DRM) ให้มีความยืดหยุ่นสอดคล้องกับข้อยกเว้นทางการศึกษา และการผลักดันนโยบายทรัพยากรการเรียนรู้แบบเปิด (OER) เพื่อสร้างดุลยภาพที่ยั่งยืนระหว่างสิทธิแต่เพียงผู้เดียวของผู้สร้างสรรค์และประโยชน์สาธารณะในการเข้าถึงความรู้

บรรณานุกรม

- พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์. (2537). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 111 ตอนที่ 59 ก. หน้า 1-27.
- สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ [สวพ. มทร.สุวรรณภูมิ]. (2562). ความรู้เกี่ยวกับลิขสิทธิ์ (Copyright). เรียกใช้เมื่อ 19 ธันวาคม 2568 จาก <https://rdi.rmutsb.ac.th/content/759>
- อรรถพล หมานสนิท. (2564). ดุลยภาพของประโยชน์สาธารณะกับสิทธิของเจ้าของงานอันมีลิขสิทธิ์ในยุคดิจิทัล. ใน (ดุชนิพนธ์ดุชนันทิต สาขาวิชานิติศาสตร์). บัณฑิตวิทยาลัย: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- Bukhari, S. W. R. et al. (2023). Impact of artificial intelligence on copyright law: Challenges and prospects. *Journal of the Law Society of Scotland*, 5(4), , 647-656.
- Copyright Act of 1976, 17 U.S.C. § 107 et seq. (1976). เรียกใช้เมื่อ 19 December 2025 จาก <https://www.copyright.gov/title17/title17.pdf>
- Geiger et al. (2018). The introduction of a flexible statutory limitation for the use of works in digital form. Strasbourg: Centre for International Intellectual Property Studies (CEIPI).
- Harvard University OGC. (2023). Copyright and fair use: A guide for the Harvard community. เรียกใช้เมื่อ 19 December 2025 จาก https://ogc.harvard.edu/sites/g/files/omnuum12481/files/ogc/files/ogc_copyright_and_fair_use_guide_bea_july_2023.pdf
- SAS Institute Inc. v. World Programming Ltd., Case C-406/10. (2012). E.C.R. I-0000 (2012). เรียกใช้เมื่อ 19 December 2025 จาก <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-406/10>
- Sony Corp. of America v. Universal City Studios, Inc. (1984). 464 U.S. 417 (1984). เรียกใช้เมื่อ 19 December 2025 จาก <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/464/417/>
- World Intellectual Property Organization. ((n.d.)). Copyright. เรียกใช้เมื่อ 19 December 2025 จาก <https://www.wipo.int/en/web/copyright>